

Naixement, vida i mort de la sacralitat femenina. La interpretació de les cosmogonies androlàtriques i la repercussió de l'actual concepte de gènere

«El cristianisme es convertí, més que mai, en un món d'homes. No només privà la imaginació dels cristians de poderoses imatges i mites, i la convertí en un afer cerebral, emocionalment pobre i mesquinament masculí, sinó que, en un pla més profund, les úniques persones importants i els "déus" eren ara homes».

Karen Armstrong, *The Gospel According to Woman: Christianity's Creation of the Sex War in the West*. 1986

RELIGIÓ

Les creences religioses al llarg del temps han jugat un paper fonamental per definir l'estat femení de la societat. S'establiren unes diferències profundes entre les creences màgiques prehistòriques i les religions estatals de les primeres cultures urbanes. Potser la religió plenament constituïda, diguem-ne «moderna» és la que més terriblement ha contribuït a la devaluació del nostre sexe, condemnades a un paper de reproducció i sotmetiment o fidelitat, tot plegat per garantir la successió de l'home i la puresa del seu llinatge.

Però aquest estat de coses només s'assolí a partir d'arribada de les religions constituïdes per interessos d'estat. La documentació arqueològica de la nostra prehistòria ens confirma que, a Europa, existiren una sèrie de creences basades en la fertilitat de dones i animals. L'art quaternari es convertí, en aquest sentit, en un «àlbum» gràfic d'imatges que ens donen la clau de la importància d'aquestes creences pels grups humans paleolífics que poblaren el nostre continent fa 40.000 anys. Hem de pensar que aquestes gents no tenien cap coneixement científic i vivien en un entorn ple de perills i misteris. L'explicació que donaven a tot el món que els envoltava se centrava en una sèrie de conceptes màgics o sobrenaturals. La seua alimentació i, per tant, supervivència depenia bàsicament de la caça de determinats animals. El grup havia de mantenir el seu nombre suficient per la importància de mantenir un nombre constant de persones i animals imprescindibles per subsistir. La fecunditat de les femelles i dels animals caçats era, doncs, tan vital com la fertilitat de les dones del grup humà que caçava.

D'una altra banda, el naixement d'un nou ésser era com un miracle, un acte ple de màgia i misteri. La dona tenia aquest poder de creació (reproducció) i

* Laboratori d'Arqueologia Prehistòrica. Universitat Jaume I de Castelló. Adreça electrònica: olaria@his.uji.es

aquest poder li conferí un caràcter diví, doncs no hi ha divinitats sense creació. També les femelles dels animals tingueren un tractament diferenciat, que ens mostren les obres artístiques del paleolític. És per això que veiem que en les figuracions de tots els animals, sovint presenten un ventre gràvid, sense tenir massa en compte si són mascles o femelles; la voluntat era que tots els animals estigueren prenyats de noves vides. També és per això que podem trobar aquestes figures femenines, denominades «venus», que presenten les seues característiques sexuals exagerades, embarassades o a punt de donar a llum. Potser també, és per això que a les profundes cavitats, farcides d'obres artístiques, es troben, normalment, disposades les figures a prop de forats o escletxes fosques, moltes amb una morfologia que simula una vulva femenina; o també perquè podem contemplar vulves pintades com simbologia de fecunditat. El sexe femení es considerava com el lloc misteriós atorgador de vida. A la vegada, el sexe femení també fou assimilat a una cavitat fosca o a la mateixa profunditat de la terra.

Tenim molts exemples de la magnitud màgica conferida a la dona des de la nostra prehistòria i, gradualment, aquesta similitud es referma més i més, especialment a través d'altres vinculacions als propis cicles naturals: la vida i la mort, les fases lunars i els cicles menstruals femenins.

Podem afirmar, sense dubte, que les dones en la nostra prehistòria més llunyana gaudiren d'un estatus de prestigi pel fet de ser dones i tenir la capacitat de crear nous éssers. Aquest ordre de coses es mantingué durant llargs mil·lennis fins arribar a un canvi que transformà l'antiga economia de subsistència en una nova economia de producció, lligada a la domesticació de plantes i animals. En efecte, el descobriment de l'agricultura consolidaria molt més les antigues creences, llavors la fertilitat de la terra fou assimilada a una gran divinitat: la Gran Deessa Terra o Deessa Mare, que anualment conferia els seus fruits a la primavera i l'estiu, però que morien en arribar la tardor i l'hivern. El cicle quedava, així, completat: el naixement, la vida, la mort i el renaixement eren les quatre etapes naturals que estaven sota el domini de la Deessa.

Durant l'etapa agrícola, el neolític, aquesta divinitat es convertí, essencialment, en la Deessa de la Regeneració, en una Deessa Lluna, símbol propi d'una comunitat sedentària i matrilineal, que assolia la unitat arquetípica i la multiplicitat de la naturalesa humana. Ella era la font de vida i de tot el que produïa fertilitat i, al mateix temps, era la posseïdora de tots els poders destructius de la naturalesa. La naturalesa femenina, com la Lluna, té una cara positiva i la una cara negativa, és dialèctica, creativa i cíclica. El símbol tindrà una vigència extraordinària en la mítica religiosa, que encara el podem observar en les verges cristianes.

Aquestes deesses constituïen, sense dubte, la gènesi de l'explicació del cosmos, d'allò que no era possible d'entendre, sense coneixements científics suficients. Era, doncs, la manera de comprendre una realitat inintel·ligible: allò so-

brenatural. Eren l'essència primigènia de les religions posteriors que, a través de la història, han practicat les comunitats humanes.

Aquesta divinitat totpoderosa la trobem a tot el món antic. Dominava el món domèstic i salvatge, era entronitzada i representada amb unes característiques de gran procreadora, que alletava les feres i els infants.

LA MORT DE LA DEESSA O LA PÈRDUA DE L'ENTITAT MÀGICA GINOLÀTRICA ENFRONT DE LES NOVES RELIGIONS ANDROLÀTRIQÜES

Més tard, amb l'arribada dels canvis econòmics, basats en l'acumulació d'excedents i en l'economia de guerra, que ja explicarem més endavant, es constituïrien concentracions de poder que donaren com a resultat l'existència dels prínceps i reis, sotmesos, en principi, a la voluntat de la Gran Deessa. Ara, la divinitat es representava acompanyada d'un pare, d'un company, que era el seu fill, espòs i amant.

La divinitat femenina representava la maternitat i el naixement; era el símbol de la vida i la supervivència, la seua divinització provenia del seu poder creatiu. No tindríem déus o deesses si no tinguérem aquesta qualitat creadora. La Deessa Mare portava l'alè vital al seu ventre, l'abraçava i l'alletava amb els seus pits i, finalment, convertia aquest fill en un déu jove: el déu masculí, el primitiu Dionís, el dimoni de la vegetació, íntimament lligat a la seua mare. Així és com nasqué la dualitat divina, l'ambivalència sexual d'allò femení i masculí, dins del panteó de totes les divinitats de la nostra antiguitat. Són les imatges que més tard trobarem a la Grècia arcaica, amb Hècate-Àrtemis, o Demèter i Core, heretades d'una mitologia prehistòrica que es generà en el transcurs de l'evolució de les cultures neolítiques i calcolítiques.

Les estructures religioses estigueren durant molt de temps dominades només pel poder de la Gran Deessa Mare, però això canviaria a mesura que es transformaven els grups humans en societats classistes i plutocràtiques, que basaven el seu poder en l'economia de la guerra i la força.

En un principi, les societats jerarquitzades depenien també del poder d'aquesta divinitat femenina. El rei era el que jugava aquest paper de fill, consort o espòs. La Gran Deessa, cada any, celebrava el seu casament amb el rei a la primavera i el sacrificava cada hivern, en uns actes simbòlics celebrats al seu temple. Aquesta cerimònia era necessària, atès que significava la renovació periòdica del món cada vegada que començava un any nou. El complex ritual ja estava testimoniats entre els pobles indoirànics i entre els antics pobladors del Pròxim Orient. La dualitat deessa-fill / espòs representava, a més, la simbiosi dels dos principis, la dialèctica i el moviment constant de la natura, la lluita dels contraris, la vida i la mort, l'estiu i l'hivern, la nit i el dia.

Tot això implicava que el monarca fóra totalment dependent dels canvis, intrigues i voluntat dels servidors del temple de la divinitat, i sota el terrible domini

de la Gran Deessa. A totes les civilitzacions de la nostra antiguitat, ja siga la Mediterrània com al Pròxim Orient, la situació fou la mateixa. Però el poble adorava aquesta divinitat i l'advocació d'aquesta seria difícil d'extirpar de les creences populars.

El resultat de tot això abocaria finalment a un matricidi i, com a conseqüència, a la mateixa mort de la deïtat mare, per ser substituïda per una divinitat masculina de la qual el rei, príncep o senyor era el representat a la terra. D'aquesta manera, la família del jerarca no havia de patir per la pèrdua del poder en el futur i, a la vegada, la successió i herència quedava assegurada i legitimada pels seus descendents.

La mort de la divinitat, però, no s'efectuà de sobte, sinó en reconvertir el seu paper en el de la companya –consort-esposa del nou déu masculí. Durant el quart mil·lenni, a Sumer, que ja tenien un sistema patriarcal, amb els déus barons imposats al capdavant del panteó, continuà existint, però, el més important santuari del déu Anu, déu del cel, i la seva esposa Inanna, amb un ritual propi i el patronatge de la ciutat d'Uruk (Warka); a mesura que avançava el temps, aquests cultes encara foren més importants, i al segon mil·lenni a Uruk s'hi venerava Inanna com senyora de totes les forces còsmiques generadores de vida i proveïdores d'aliments, amb ritus i advocacions molt més importants que les del seu espòs, el déu Anu. Quan els semites s'instal·laren a Mesopotàmia el culte a la deessa continuà sota el nom d'Îgtar, considerada com una divinitat única. De la mateixa manera la deessa cananea Asherah, que controlava la procreació, al I mil·lenni, era més important que el déu Jahvè.

LA INFLUÈNCIA JUDEOROMANA I INDOEUROPEA: LA RELIGIÓ CRISTIANA. LA DONA COM A VERGE I MARE

La classe sacerdotal del regne de Jerusalem i el de Judea admetien la tutela política de Roma, a l'igual que la classe aristocràtica, però l'elit intel·lectual, entre la que es trobaven els escribes i fariseus, sota l'influència d'Egipte o d'orient, fomentaren la rebel·lió. Una secta, els essenis, predicava la pobresa i renunciava als béns del món i a la propietat privada, anunciaven l'arribada d'un messies, feren una multitud d'adeptes entre el poble. Cap a finals del regnat d'Herodes, el messies nasqué a Betlem, d'una dona anomenada Maria, deia ser el fill de Déu, i anunciava al poble un regne que no era d'aquest món. Així, la llei jueva imposava el respecte al dogma; els dos ordres establerts, el polític i el religiós, condemnaren a mort Jesús, el Messies. A Roma, tant jueus com cristians, foren perseguits per igual. El deixeble Pau, rebutjà les característiques heretades del judaisme i el déu de l'amor se separarà de Jahvè, déu venjador. La guerra civil esclatà a Jerusalem, que fou assetjada i incendiada pels romans. L'imperialisme romà, de dret diví, no volgué saber-ne res de l'anomenat «fill de Déu». Existí una primera

època, en la qual els emperadors romans s'enfrontaren amb el nou déu únic, la repressió fou terrible, especialment durant l'època de Dioclecià. El seu successor, l'emperador Constantí, pel contrari, es convertí al cristianisme i escollí per capital de l'imperi Constantinoble. El papa Anastasi el reconegué com la imatge de Déu i representant a la terra, el fill de Déu regnaria, doncs, a través de la persona de l'emperador. El món diví havia passat a ser el principi que legitimava el poder polític i temporal. L'emperador Constantí oferirà als cristians el temple de Santa Sofia; d'aquesta manera descobriren que la religió i la teologia són uns mitjans poderosos per sotmetre el poble i tot l'estat, sense distinció entre el seu poder i la voluntat divina.

A partir d'ara, cada província romana estava dotada d'una diòcesi, i l'agrupació de cadascuna de les diòcesis era governada pels bisbes, sota la influència de factors religiosos, culturals i polítics, durant els segles IV i V d. C. Finalment, tot això abocà a una centralització ratificada pels concilis, que determinà l'estructura canònica de l'Església indivisa del primer mil·lenni de la nostra era. El nou fill de Déu, Jesús, era qui garantia el poder monàrquic. Per una altra banda, l'antiga divinitat, la Deessa Mare trobà una hereva en la persona d'una criatura asexual i verge, fins i tot després de donar a llum; però el seu estatus no seria mai diví. Per tant, la dona a l'església cristiana perdé per sempre l'oportunitat de ser una deessa, encara que fóra la mateixa mare del déu masculí; és així, doncs, com desaparegué, per sempre, mitjançant el judaisme i el cristianisme, el principi femení. Ara només hi havia un Déu-fill i un Déu-pare, els quals reforçaven el poder dels emperadors i reis i, igualment, el poder de l'estat.

L'únic que queda de les antigues deesses són alguns símbols que encara podem veure en la imatge d'aquesta verge cristiana com a Immaculada Concepció, que trepitja amb els seus peus una serp, antic símbol de la sacralitat femenina, vinculat al domini dels cicles naturals, la vida i la mort, a la terra i a l'Avern. Però el símbol de la serp que porta la Verge ara només simbolitza el mal; una forma d'assimilar el símbol de la Deessa a la maldat. El matricidi de la Deessa resulta total, doncs també els seus símbols foren maleïts.

La intenció, no hi ha cap dubte, era excloure el paper de la mare a favor del pare; un déu, legitimat el poder i la riquesa, que només l'heretarien els seus fills. Ara una dona única, lliure de pecat i verge era l'ideal de la nova religió.

Per controlar el nou poder religiós, l'emperador instituï, per damunt dels sinodals dels bisbes, que eren nomenats per elecció, els concilis, que es realitzaven sota la presidència de l'emperador. D'aquesta manera, aquests es convertiren en veritables comitès centrals convocats per ordre de l'Esperit Sant. Totes les decisions del papa i dels pares patriarques de l'Església, que eren infal·libles, perquè emanaven de la font divina, foren ratificades per l'emperador com lleis civils.

El bisbe de Roma era l'únic capacitat per convocar concilis, tots havien de sotmetre's a les seues decisions, si no eren castigats amb l'excomunió. L'Església s'organitzava com un veritable govern: un estat dintre d'un estat.

Les dones foren separades de tota participació, igual que tot el poble; però com que l'Església prometia un regne per els pobres, per els disminuïts, pels humiliats d'aquest món, el poble acatava el poder d'aquesta amb l'esperança d'obtenir el premi final.

L'any 378 d. C. l'Església es desembarassà de la tutela del poder temporal.

L'emperador bizantí Justinià reuní en un sol codi les lleis romanes, així es fundà l'estat fonamentat en el dret patriarcal.

En uns altres llocs del món també veiem que passaren coses molt semblants. Els àrabs, ja des el segle VII d. C., aportaren també una religió monoteïsta, l'islam, i el seu llibre sagrat, plenament patriarcal. També a la Xina, amb les obres de Confuci o en les religions hindús succeí el mateix fenomen.

Però la situació que patiren les dones, a conseqüència de la nova religió cristiana, no estava pas d'acord amb algunes observacions fetes per la majoria dels autors en analitzar la vida i pensament de Jesús de Natzaret. Segons els *Evangelis*, sembla que adeptes. Recordem l'aparició de les bodes de Canaan (Joan, 2, 1); o l'almoïna donada a una viuda (Lluc, 18, 3 i 21, 2-3), el contacte amb la Samaritana (Joan, 4, 5-39), la curació de la filla de Jairo (Marc, 5, 23 i 5,35; Mateu, 9, 18 i 11; Lluc, 6, 42 i 8, 49) o la dona que és sanada de disenteria en tocar els vestits de Jesús (Mateu, 9, 20-22; Lluc, 8, 43-44); la sogra de sant Pere, sanada per Jesús (Marc, 1, 30-31); la història de Maria i la seua germana Marta (Joan, 11; Marc, 5, 25 i següents). D'alguna manera, Jesús semblava relacionar-se amb homes i dones, però aquesta actitud de comprensió cap al sexe oposat, quedà completament desvirtuada pels seus seguidors. Com, per exemple, amb Pau de Tars, qui fou el primer i més infamant detractor del sexe femení. Probablement, les seues inclinacions homosexuals jugaren un paper important en aquest aspecte, en les seues epístoles als corintis, escrites a Efes, entre el 52 al 54 d. C., mostrà una gran preocupació pel sexe femení, criticà la llibertat que tenien les dones d'Efes, Jònia i Frígia. Les epístoles les divulgà per les esglésies que fundà. El seu pensament el podem comprovar resumit en aquest paràgraf:

Per què el baró no ha de cobrir el seu cap, perquè és imatge i glòria de Déu; però la dona és glòria del baró. Perquè el baró no és de la dona, sinó la dona del baró. Perquè tampoc el baró fou criat per causa de dona, sinó la dona per causa del baró. Per la qual cosa, la dona ha de tenir senyal de potestat damunt del seu cap per causa dels àngels. Jutgeu vosaltres mateixos. És honest que la dona pregue a Déu no coberta [amb el vel]?

Vostres dones, callen en les congregacions; perquè no els hi està permès parlar, sinó que estan subjectes, com també la llei diu. I si volen aprendre alguna cosa, pregunten a la casa dels seus marits, perquè deshonest cosa és parlar una dona a la congregació.

A mesura que l'Església augmentava la seua influència, dins del Baix Imperi Romà, comportà el corpus dels escrits paulins i la implícita subordinació de la dona. El rebuig cap a les dones esdevingué quasi patològic. Recordem les paraules de Simone de Beauvoir:

El Cristianisme revesteix la dona d'un prestigi temible; el temor a l'altre sexe és una de les formes que adopta l'home, el descarnament de la consciència desgraciada [...]. El mal és una realitat absoluta; i la carn és pecat. I, naturalment, atès que per l'home i la dona, mai ha deixat de ser l'altre, no es considera que l'home i la dona són la dona. En ella s'encarnen les temptacions de la terra, del sexe, del dimoni. Tots el pares de l'Església insisteixen en el fet que ella conduí Adam al pecat. Hem de citar Tertulià quan diu: «Dona tu eres la porta del dimoni. Tu persuadies aquell a qui el dimoni no gosà atacar-lo de cara. És per la teua causa que el fill de Déu ha de morir. Tu hauries de vestir sempre de dol i parracs!»

Tota la literatura cristiana féu el possible per exacerbar l'aversion de l'home contra la dona. Tertulià la definí com *Templum ædificatum super cloacam*. Sant Agustí subratlla amb horror la promiscuïtat dels òrgans sexuals i excretors: *Inter. Faeceset urinam nascimur, etc.* Fins el segle XII els teòlegs, tret de sant Anselm, consideraven que, segons la doctrina de sant Agustí, el pecat original es trobava immers en la llei mateixa de la generació: «La concupiscència és un vici, la carn humana que neix per ella és carn de pecat», escriu sant Agustí i sant Tomàs diu: «La unió dels sexes, en trobar-se acompanyada de la concupiscència des del pecat, transmet el pecat original al nen». (S. de Beauvoir, *Le deuxième sexe*, 1, pàg. 270, Gallimard, 1949).

Durant massa temps, el govern romà cometé l'error de no prendre seriosament el moviment missioner del cristianisme. Al començament, es presentava com una estranya secta jueva, aspecte que molestava els romans, perquè no s'adequava a les seues normes religioses i polítiques, per això existiren persecucions periòdiques. La secta actuà amb misogínia, apel·lava els esclaus i els pobres, però atreïa, en especial, les dones grans amb fortuna que es trobaven decebudes de tot. L'antifeminisme l'aplicaven a les dones joves; buscar un paral·lel a aquesta actitud equivaldria comparar-los amb el marc religiós dels Cristians Científics (secta protestant) que prometen el regne dels cels als rics i el marxisme als pobres.

L'enderrocament del paganisme romà fou possible gràcies al sacerdoti executiu i directiu que prengueren, a imitació de l'estructura administrativa de l'estat, com un estat dins d'un altre estat.

La situació de la dona canvià en les diverses etapes del cristianisme. Durant el cristianisme primitiu però, el valor infinit de l'ànima humana, suprimí, al mateix temps, la distinció entre els sexes; davant de Déu, totes les persones són iguals. Sant Pau, en la seua *Epístola als gàlates*, diu: «No hi ha diferència entre baró i fe-

mella; doncs tots dos sou un en Crist». Amb aquestes paraules s'equiparava la dona a l'home, però no tenien els mateixos drets, l'home és el cap de la dona, ella ha de servir-lo i el seu regne és la casa. Les dones, en aquesta primera etapa, participaren en els cultes de les sectes de l'antic cristianisme molt més que en els de la posterior Església Catòlica.

Les invasions germàniques, de les quals sorgiren els estats de l'edat medieval, posaren en perill de ruïna total la cultura de l'Antiguitat. L'Església determinà dos models de comportament religiós, el masculí i el femení, que responien als models d'ideals de pensament cristià que expressaren pels pares de l'Església. Les manifestacions d'espiritualitat de les dones no es mantenien necessàriament dins de la religió i, de vegades, és considerava herètica o pròxima a l'heterodòxia, fet que produí un moviment de repressió i condemna. Molt important és tota la documentació relacionada amb les heretgies, i amb els processos establerts per reprimir les manifestacions herètiques, i en aquests moviments herètics hi havia una participació femenina molt important. Tot això ens permet afirmar que la preocupació religiosa de les dones, en molts casos, s'allunyava del model establert per l'Església, i les portava a practicar un cristianisme molt més personal, lliure i quotidià, que els aportava més consol i més identificació personal. En definitiva, les formes de la vida religiosa popular femenina foren el resultat d'un corrent d'espiritualitat, que recorregué, des del segle XII tot l'occident medieval europeu, i que tenia, en el laïcisme i el feminisme, juntament amb l'oració mental i la valoració de la vida interior i l'individualisme, les més clares expressions d'aquesta. Quan aquests valors, davant de la jerarquia, reforçada pels propis reformadors, deixaren de ser vàlids, aquestes dones optaren per dues vies: o la integració en l'interior de l'estructura, dins de convents o monestirs; o la continuació de la seua activitat, que les sotmeté a continuades desqualificacions globals, reflectides en la literatura i que, en molts casos, abocaren a persecucions per part dels poders constituïts.

ECONOMIA. L'APARICIÓ DE LA METAL·LÚRGIA I DE L'ECONOMIA DE GUERRA

L'evolució econòmica fou un altre factor de canvi en les estructures socials que afectaren la situació de la dona; ja dins del seu grup familiar, social i cultural.

Un d'aquests factors de canvi fou, sense dubte, el descobriment de la tecnologia que més directament trasbalsaria els fonaments socials, a causa de la introducció d'una nova practica econòmica basada en la rendible activitat de la guerra; parlem del descobriment del metall i la consegüent tècnica metal·lúrgica, primer del coure, després del bronze i, finalment, del ferro. La fabricació de les armes significà un canvi molt important per la situació social de les dones,

doncs aquests productes s'adreçaven exclusivament a l'ús dels homes com principals protagonistes de guerres, invasions i pillatges.

En un principi, el descobriment de l'economia de producció, basat en el cultiu i la domesticació d'animals, no creà massa contradiccions internes dins de les societats neolítiques. Els excedents eren comunals i, per tant, no existien acumulacions de riquesa en mans de determinats sectors socials. Però, l'evolució d'aquesta cultura, especialment dels poblaments agrícoles, comportà l'aparició d'excedents econòmics i unes altres riqueses molt desitjades per altres comunitats menys afortunades o riques.

Per una altra banda, els grups pastors, no aferrats a la terra i amb una mobilitat més gran, tenien l'oportunitat de conèixer a aquests pobles enriquits, alguns dels quals emmagatzemaven els béns al temple. Els primers coneixedors de la metal·lúrgia foren, precisament, aquestes poblacions nòmades, les quals utilitzaren les armes metàl·liques per conquerir i robar les riqueses d'altres pobles sedentaris.

Amb els metalls i la fosa d'aquests es podien no solament fabricar eines d'ús domèstic, sinó, el que era molt més profitós econòmicament, realitzar armes de guerra. Amb la possessió d'aquestes, els pobles aconseguien apropiar-se dels béns o excedents econòmics dels veïns, i podien arribar a ser més poderosos que tota la resta, amb el poder de les armes i la força.

Aquest descobriment, que es realitzà als voltants del III mil·lenni, canvià radicalment la situació social de les dones, a causa de la transformació de mentalitat i moral, que repercutí també en les creences de tipus religiós: les noves divinitats celestes i astrals xocaren amb les velles i venerables tradicions de la religió còsmica materna. La lluita de cultes es pot comprendre a través dels interessants documents descoberts a les excavacions de Ras Shamra, antiga Ugarit, situada a la costa nord de Síria, on s'il·lustren les fases de transició entre una doctrina religiosa de cultes de fertilitat agrària i les altres doctrines, que portaren els nous pobles ramaders i nòmades, dominats pels déus masculins del cel, els astres i la tempesta, coneixedors de les primeres tècniques metal·lúrgiques.

El canvi de mentalitat que suposaren els descobriments de diferents metalls, incidí molt especialment en les creences dels pobles. Recordem que la gran deïtat estava acompanyada per un pare, fill i amant; una d'aquestes antigues deesses, Istar, del poble sumeri, ara quedava definitivament identificada amb la lluna, el seu fill Tammuz o Urikutu el Gran, quan arribà a l'edat viril, es convertí en el seu amant i any rere any Istar el condemnà a mort, i al solstici de l'estiu, ella moria i tornava als inferns.

La Deessa era també la senyora dels inferns, es convertí en hostil per tots els éssers humans. Podem comprendre així perquè, en aquesta segona fase lunar, detenia el títol de «Destructora de la Vida», «Deessa dels Terrors de la Nit», tenia poders ocults i aquests s'ubicaven dins de les cavernes, en allò tel·lúric i a les profunditats de la terra, on es trobaven els seus fruits minerals, que requeria la metal·lúrgia. La Deessa, amb el seu fill Tammuz (que seria el mateix Dionís

grec), estava vinculada també a la guerra; però la rivalitat que existia entre ambdós, mare i fill, encara augmentà més per l'aparició del panteó de deïtats que li disputaven el seu poder. La guerra ara, amb el descobriment dels metalls, produí noves economies de poder guerrer i d'establiments de reis, que finalment abocaren a l'enderrocament de la divinitat femenina. Aquest fenomen, que s'encetà com a conseqüència del descobriment dels metalls repercutí en totes les creences del món antic, l'Astarte de Canaan, l'Altar de Mesopotàmia, l'Asthar de Moab, l'Ishtar d'Aràbia Saudita, l'Astar d'Abissínia, l'Atargatis de Síria, i l'Àrtemis de Grècia. Les deesses perderen protagonisme a favor de les divinitats masculines. Les societats, a poc a poc, es convertiren en societats patriarcals. Observem, doncs, amb tota claredat, com el hierogamos o matrimoni entre la deïtat i el rei, no era vàlid pels reis poderosos i guerrers, atès que no els permetia transcendir la seua condició humana, esdevenir déus, ni tampoc obtenir mai les riqueses de la divinitat. Ara el llinatge dels reis divinitzats podrà llegar els seus descendents les seues preuades possessions i el seu llinatge perdurarà eternament.

Quan l'expansió demogràfica, urbana i econòmica, deguda, en part, a la política de guerra, arribà al zenit, els reis optaren per dues postures: o es divinitzaren, o declararen la seua religió com a «religió d'estat»; la nova política la defensaren amb les armes i la força.

LA DIVINITZACIÓ DEL PODER ECONÒMIC

L'important canvi religiós i social, originat bàsicament per una sèrie d'interessos de poder econòmic, derivats de les primeres concentracions urbanes, les tecnologies metal·lúrgiques i l'aparició de les administracions polítiques de poder (tant sacerdotal, com reial), tingueren conseqüències socials d'ampli espectre, que incidiren molt especialment en la consideració de les dones dins del teixit social i, fins i tot, produïren notables transformacions en les pautes de comportament humanes.

En efecte, l'ambivalència dels rituals ginolàtrics, i l'acceptació de la vida i la mort com un tot unitari inherent a la mare natura, ja no estaven d'acord amb els poderosos interessos econòmics dels reis, prínceps, senyors o guerrers, que aspiraven a la legalització del seu poder emparat pel fet diví. Déus, -reis, o reis-déus-, representants del déu únic (baró), amb poder absolut per la gràcia de déu, o per la divinització del poder, eren algunes de les diferents variables a les quals ara podia aspirar l'home o el sacerdot; doncs era ell, el lluitador (guerrer), el veritable generador de la concentració de la riquesa, ja fóra pel poder de la força del seu exèrcit, o per la força impositora del seu culte.

Un dels principals motors de les inicials contradiccions socials provenia, com ja hem assenyalat, dels rendiments de la guerra amb el descobriment dels metalls que permetien fabricar armament eficaç, altres com la domesticació del cavall per

mundura o el descobriment de la roda per fer transports de carros o dels vaixells per comunicar-se i envair altres pobles eren, amb tot, avanços d'ordre menor. I una de les conseqüències finals fou la persecució ideològica; en aquest cas, justificada per mantenir els cultes adients al poder establert i desterrar definitivament els qui podien produir una subversió dins de l'«òptim ordre social». Cal recordar que la mitologia primitiva de la Gran Deessa tenia unes aplicacions adequades per les necessitats comunals del grup social. Tothom participava de tot, no hi havia diferències notables, no necessitaven de codis de justícia, ni de moral. La vida i la mort eren fets connaturals a la pròpia existència i acceptats naturalment, no implicaven un bé ni un mal, els rituals que satisfien les necessitats comunals i els impulsos violents quedaven ritualitzats en normes cerimonials, amb un clar propòsit de protegir la vida i la prosperitat de tota la comunitat.

En efecte, en les noves cosmologies androlàtriques, aparegueren, per primera vegada, el sentit de culpa, com a pecat individual, enfront d'una col·lectivitat que demanava el sacrifici o la penitència per redimir-lo. L'ordre social, l'aparició de la justícia social foren conseqüències directes dels nous valors religiosos.

Amb aquests nous valors econòmics, basats en els poders de guerra, de jerarquies polítiques i de consegüents regulacions jurídiques, les dones no pogueren competir; relegades cada vegada més en l'àmbit domèstic es constituïren en les garanties de la legitimació de la descendència per mantenir la puresa del llinatge dels barons i assegurar l'herència dels seus fills barons. El sistema patriarcal, amo del poder econòmic i polític, només deixà el paper de procreació a les seues fidels esposes perquè era necessari tenir fills que continuaren mantenint el mateix poder dins de la pròpia família.

Les dones mai més recuperaren un protagonisme social o religiós, ni tan sols en les cultures grecollatines clàssiques. És veritat que les dones romanes benestants influïren, fins i tot a nivell polític, en diverses situacions, però sempre a favor dels interessos dels seus marits. En canvi, les dones gregues, pràcticament, només gaudien d'una llibertat exclusivament domèstica i gairebé no eixien de les seues llars; al contrari de les dones romanes que feien una vida pública important, a més de tenir els seus propis cultes religiosos. Però, a mesura que s'introduïren els nous canvis religiosos, judeocristians, també canvià aquesta situació per a les dones. En efecte, la declarada misogínia de la religió cristiana comportà una relegació, cada vegada més forta, de les dones, les quals, exclusivament en el seu paper d'esposes, mares o verges, no podien participar d'altra manera en l'àmbit social.

ESCRITURA

Curiosament, a partir de l'aparició dels textos escrits, els cultes i la consideració de la dona com a ésser dignificat socialment decaigueren sensiblement a partir de l'escriptura.

És curiós que, en l'estudi de la nostra prehistòria i història comprovem l'aparició del patriarcat, el matricidi de la Deessa i la misogínia com fets coincidents amb el naixement de l'escriptura. Hem de pensar que l'ús de l'escriptura incrementà encara més la discriminació entre els sexes? La resposta sembla afirmativa, si fem un repàs històric, que forçosament ha de ser breu a causa a l'espai que disposem per la nostra exposició.

L'APARICIÓ DE L'ESCRITURA I LA INSTAL·LACIÓ DEL PATRIARCAT

Tothom sap que les imatges aparegueren abans que l'escriptura, els pictogrames foren les manifestacions precursors de la paraula escrita. Fou al quart mil·lenni (3000 a. d. C.) quan les civilitzacions d'orient, Egipte i la Mesopotàmia inventaren l'escriptura; mitjançant l'evolució d'aquests signes en ideogrames. La primera inscripció cuneïforme data de 3100 a. d. C. Cinc segles més tard, els accadis, un poble del nord de Mesopotàmia la conqueriren, transformaren els signes ideogràfics mesopotàmics en caràcters fonètics, fonogrames, i ordenaren els signes de forma lineal a partir de 2300 a. d. C. D'esquerra a dreta. És, a partir d'aquest poble, quan trobem una clara misogínia; com així queda demostrat en l'obra epicoreligiosa coneguda amb el nom *Les set tauletes de la creació*, escrita en 1700 a. d. C., que explica que la gran deessa Tiamat fou morta per Marduk, un jove déu que havia matat, també, el seu espòs Apsu i, amb el cos esquarterat de la deessa, Marduk creà un nou univers. Aquest macabre i misogin relat de la creació, basat en la mort i el mal fou adoptat pels pobles d'orient, successors, com els mitanni, hitites, aris i indoaris. El relat escrit fou heretat pels altres pobles que coneixien l'escriptura, i tots assassinaren la divinitat femenina. El text fou escrit en la mateixa època que Hammurabi escriví el seu codi legal amb escriptura cuneïforme, prop el segle XVIII a. d. C. Reflex del més clar patriarcat, cal recordar, però, que el primer codi legal escrit, es degué al rei mesopotàmic de Lagash, conegut amb el nom d'Urokagina, que data del 2350 a. d. C., i ja presenta aquesta misogínia quan diu: «Les dones dels dies antics acostumaven a prendre dos marits, però les d'avui (si ho fan) han de ser lapidades».

També en la cultura egípcia l'escriptura s'inicià ràpidament segles abans del tercer mil·lenni. Els textos, basats en les imatges, narren els primers mites de la creació de forma molt més poètica i delicada que ho feren els babilònics. Les deesses Nekbet, de l'Alt Egipte, representada amb la imatge d'un voltor; i la deessa Uadjet, del Baix Egipte, amb la imatge d'una serp, foren els primers éssers que sorgiren del caos i crearen tot l'univers. Les imatges del voltor i de la serp o cobra són essencialment femenines en aquesta època inicial de l'Imperi Antic, als voltants del 3100-2680 a. d. C.: el voltor representa la previsió i la mort; la serp l'energia, la maternitat i la saviesa femenina; ja podem veure, per tant, el gran canvi que posteriorment patirà el món simbòlic a partir de l'enderrocament de la

Gran Divinitat quan s'instaurà el sistema patriarcal de les creences judeocristianes. A partir de l'Imperi Mitjà (2040-1600 a. d. C.) observem com la mítica egípcia transformà el seu panteó de deesses femenines, a causa d'un incrementat poder masculí; la prova d'això la trobem en el relat del déu Aton com creador la família més poderosa de divinitats que representen les forces de la naturalesa, el seu poder creador sorgí del semen de la seua masturbació. En arribar l'Imperi Nou i amb Tuthmosis III (1490-1436 a. d. C.) la gran divinitat és totalment masculina Amon primer, i després Aton amb Amenhotep IV (Akhenaton). L'escriptura egípcia, influenciada pels textos cuneïformes, es feu cada vegada més lineal i abstracta.

Amb les grans diferències que existiren entre el tracte i consideració respectuosa cap a les dones egípcies, si les comparem amb les babilòniques. Però no hi ha cap dubte que l'escriptura coincideix històricament amb un canvi radical de creences, la qual cosa provocà unes relacions de gènere absolutament diferents a les que existien en les antigues comunitats agrícoles. Tampoc hem d'oblidar que, en aquella època, el món antic ja estava organitzat en societats totalment jeràrquiques, basades en l'economia de guerra i que el temple no només era en lloc del culte de les divinitats masculines, sinó que també era la cambra dels tresors reials; d'uns reis divinitzats, o representants, o fills, o hereus del déu principal i més poderós.

Així doncs, en l'antiguitat existiren uns tipus d'escriptura, la cuneïforme, la jeroglífica, la xinesa i l'alfabètica. Hi ha indicis arqueològics ben clars al voltant de la invenció de l'escriptura alfabètica que semblen apuntar l'origen als textos, descoberts en 1905, per William Flinders Petrie, a la península del Sinaí, que es dataren cap el 1800 a. d. C. La tradició bíblica situa aquest lloc, del Sinaí, com la muntanya a on Jahvè donà Moisès les taules (escrites) dels Deu Manaments, que convertiren tot un poble al monoteisme d'una sola divinitat masculina, un déu únic, principal llegat del poble hebreu que aboliria, per sempre, el culte de la Gran Deessa i, el que és pitjor, establiria la consideració de les dones com l'encarnació del mal. En aquestes taules de lleis divines una de les prohibicions més sorprenents és la de «no anomenar Déu pel seu nom», sembla que la paraula caigué a favor de la paraula escrita. A aquesta nova «tecnologia» alfabètica, sorgida a partir de l'ordenació amb lletres abstractes, seqüències gramaticals i fonemes uniconsonàntics devem una veritable revolució de la comunicació, per la qual tots els pobles, que sabien llegir i escriure, podien intercomunicar-se. Una innovació molt similar a la impremta, radio, televisió, telèfon, Internet, etc. del món modern! A més, la nova fe religiosa obligava el seu poble a llegir i aprendre els textos sagrats.

El nou pensament, totalment abstracte amb la invenció de l'escriptura alfabètica, canvià absolutament la mentalitat: un déu masculí, sense imatges (*Èxode*, 20,4), que calia imaginar-se a través d'una idea plenament abstracta i que per aquesta es lluita i es perd la vida. Era la primera vegada que, en la història de la humanitat, una abstracció religiosa, una concepció filosòfica, incità a fer la gue-

rra entre pobles diferents: des de llavors, la mort es feia en nom de Déu. Definitivament, el primer Manament quan diu: «Jo Jahvè soc el teu déu... no hi haurà altres déus davant meu» (Èxode, 20,4), queda ben clar que la nova divinitat masculina no consentiria compartir el seu poder amb cap altra i menys amb una deessa. Era una ruptura radical amb el passat de la Gran Deessa. Aquest déu no necessitava de la participació femenina per crear el món i la vida: *creatio ex nihilo*. La decadència de la consideració femenina com a gènere es reflectí perfectament en els relats bíblics de la primera dona, Eva, quan Jahvè diu «Tantes seran les seues fatigues com els seus embarassos: amb treball pariràs els teus fills. Cap al teu marit conduiràs la teua apetència i ell et dominarà», la paraula Eva, que significa «mare de tot el que és mortal», perdia definitivament la sacralitat, que ja no recuperaria, mai més, en cap moment de la nostra història.

BIBLIOGRAFIA

- ÁLVAR, J., BLÁNQUEZ C. i WAGNER, C. G. (1994): *Sexo, muerte y religión*, Madrid, Clásicas.
- ARDENER, S. (1978): *Defining Females: the Nature of Women of Women in Society*, Londres, Croom Helm.
- BACHOFEN, J. J. (1988): *Mitología arcaica y derecho materno*, Barcelona, Anthropos.
- (1996): *Le droit maternel: recherche sur gynécocratie de l'Antiquité dans sa nature religieuse et juridique*, París, Col. L'Âge d'Homme.
- BAMBERGER, J. (1974): *The Myth of Matriarchy: Why Men Rule in Primitive Society*, Londres, Stanford University Press.
- BARING, A. i CASHFORD, J. (1991): *The Myth of the Goddess: Evolution of an Image*, Nova York, Viking.
- BERNAL, M. (1993): *Atenea negra*, Barcelona, Crítica.
- BETTELHEIM, B. (1971): *Les blessures symboliques*, París, De Gallimard.
- BLÁZQUEZ, J. M., MARTÍNEZ-PINNA, J., MONTERO, S., GARCÍA-GELABERT, M. P., MARCO SIMÓN, F., JOSÉ SAYAS, J., LÓPEZ MONTEAGUADO, G. i Díez de Velasco, F. (1994): *Historia de las religiones de la Europa antigua*, Madrid, Cátedra.
- BLUM, D. (1997): *Sex on the Brain: The Biological Differences Between Men and Women*, Nova York, Viking.
- BRIFFAULT, R. (1927): *The Mothers*, Nova York, Macmillan. (trad. castellana, Buenos Aires, 1974).
- BRUNN, E. Z. i EPINEY-BUGARD, G. (1989): *Women Mystics in Medieval Europe*, Nova York, Paragon House.
- BURNETT TYLOR, E. (1981): *Cultura Primitiva. 2. La religión en la cultura primitiva*, Madrid, Ayuso.
- CARROLL, M. N. (1908): *Greek Women*, Filadèlfia, Rittenhouse Press.
- CARVALHO, S. (1981): *Contribution à une théorie anthropologique de la production de la pensée religieuse*, París, Dialogues d'histoire ancienne.

- CLASTRES, P. (1980): *Recherches d'anthropologie politique*, París, Seuil.
- CLÈMENT, C. i KRISTEVA, J. (1998): *Lo femenino y lo sagrado*, València, Càtedra.
- DOMINI, A. (1961): *Historia de las religiones*, Buenos Aires, Futuro.
- DURKHEIM, E. (1968): *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, París, PUF.
- ELIADE, M. (1978): *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, París, PUF.
- (1953): *La terre-mère*, Eranos Jahrbuch.
- (1974): *Histoire des religions*, París, De Payot.
- FRAZER, J. (1965): *La rama dorada*, Mèxic-Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica.
- FREUD, S.: *Tótem y tabú*.
- FRYMER-KENSKY, T. (1992): *In the Wake of the Goddess*, Nova York, Fawcett Columbine.
- GADAMER, H. G. (1993): *Mito y razón*, Barcelona, Paidós Estudio.
- GETTY, A. (1994): *La Diosa Madre de la naturaleza viviente*, Madrid, Debate.
- GIMBUTAS, M. (1989): *The Language of the Goddess*, San Francisco, Harper & Row.
- (1980): «The Temples of Old Europe», *Archaeology* 33, 6: 41-50.
- (1982): *The Goddesses and God of Old Europe: Myths and Cult Images*, Londres, Thames and Hudson.
- (1991): *The Civilization of the Goddess. The World of Old Europe*, Harper Collins Publishers.
- (1991): *Diosas y dioses de la vieja Europa, 7000-3500 a.C. Mitos, leyendas e imaginaria*, Madrid.
- GODELIER, M. (1985): *Economía, fetichismo y religión en las sociedades primitivas*, Madrid, Siglo XXI.
- GÓMEZ-TABANERA, J. M. (1978): *Les statuettes féminines paleolithiques dites «venus» et leur signification dans le monde préhistorique*, Astúries, Perigord.
- GÜNTHER, H. (1997): *Religiosité indo-européenne*, París, Pardès.
- HARDING, E. (1987): *Los misterios de la mujer*, Barcelona, Obelisco.
- JAMES, E. O. (1960): *Le culte de la Déesse-Mère*, París, Payot.
- JENSEN, A. E. (1966): *Mito y culto entre los pueblos primitivos*, Madrid.
- JUNG, C. G. (1928): *La mujer en Europa. Contribuciones a la psicología analítica*, Nova York.
- (1964): *The Meaning of Psychology for Modern Man*, Princenton, Princenton University Press.
- KALICZ, N. (1970): *Dieux d'argile*, Budapest, Corrina.
- LARRINGTON, C. (ed.) (1992): *The Feminist Companion to Mythology*, Nova York, Harper Collins.
- LERNER, G. (1986): *The Creation of Patriarchy*, Nova York, Oxford University Press.
- LEROI-GOURHAN, A. (1984): *Arte y grafismo en la Europa prehistórica*, Madrid, Istmo.
- (1984): *Símbolos, artes y creencias de la prehistoria*, Madrid, Istmo.
- LÉVÊQUE, P. (1997): *Bestias, dioses y hombres. El imaginario de las primeras religiones*, Huelva, Universidad de Huelva, Publicaciones.
- LÉVI-STRAUSS, C. (1982): *Mitológicas III. De la miel a las cenizas*, Barcelona.
- LÉVI-BRUHL, L. (1963): *L'âme primitive*, París, PUF.

- (1963): *Le surnaturel et la nature dans le mentalité primitive*, París, PUF.
- (1978): *Las fuentes del poder social*, I, Madrid, Alianza.
- LIAÑO, H. (1988): *Cerebro de hombre, cerebro de mujer*, Barcelona, Grup Zeta.
- MACKAY, A. «Mujeres y religiosidad», pàg. 489-508.
- MANN, M. (1991): *Las fuentes del poder social*, I, Madrid, Alianza.
- MALRAUX, A. (1977): *Le surnaturel*, París, Gallimard.
- MAUSS, M. (1968): *Sociologie et anthropologie*, París, PUF.
- MEILLASSOUX, J. (1982): *Femmes, greniers et capitaux*, París, Maspero.
- MELLART, J., UDO, H. i BELKIS, B. (1989): *The Goddess from Anatolia*, Milà, Eskenazi, pàg. 1-4.
- MOIN, A. i JESSEL, D. (1989): *Brain Sex*, Nova York, Dell.
- MOORE, H. (1988): *Feminism and Anthropology*, Cambridge, Polity Press.
- MUÑOZ FERNÁNDEZ, A. (1988): *Mujer y experiencia religiosa en el marco de la santidad medieval*, Madrid, Col. Laya 2.
- (ed.) (1989): *Las mujeres en el cristianismo medieval*, Madrid, Col. Laya 5.
- NEUMANN, E. (1955): *The Great Mother*, Londres, Princeton University Press.
- NOBLE, D. F. A. (1992): *A World Without Women*, Nova York, Oxford University Press.
- PÉREZ DE TUDELA, M. I.: «Marís en el vértice de la Edad Media», pàg. 59-70.
- PESTALOZZA, U. (1965): *L'éternel féminin dans la religion méditerranéenne*, Brussel·les.
- PETTAZZONI, R. (1957): *L'essere supremo religioni primitive*, Torí.
- POMEROY, S. B. (1990): *Diosas, rameras, esposas y esclavas. Mujeres en la antigüedad clásica*, Barcelona, Akal Universitaria.
- POWER, E. (1986): *Mujeres medievales*, Madrid, Encuentro.
- PRZYLUKI, J. (1959): *La grande déesse*, París.
- RIES, J. (1993): *Les religions leurs origines*, Origines Flammarion, Dole.
- RODRÍGUEZ, P. (1999): *Dios nació mujer*, Barcelona, Sine Qua Non.
- ROSALDO, M. i LAMPHEREM L. (eds.) (1974): *Women, culture and society*, Stanford, Stanford University Press.
- SHLAIN, L. (2000): *El alfabeto de la diosa. El conflicto entre la palabra y la imagen, el poder masculino y el poder femenino*, Madrid, Debate.
- SJÖÖ, M. i MOR B. (1981): *The Ancient Religion of Great Cosmic Mother of All*, Noruega, Trondheim.
- STONE, M. (1979): *Quand dieu était femme*, París, L'Étincelle.
- TAYLOR, T. (1988): *La préhistoire du sexe*, París, Bayard.
- WADE LABRAGE, M. (1988): *La mujer en la Edad Media*, Madrid, Nerea.
- WALLIS BUDGE, E. A. (1969): *The Gods of the Egyptians*, Nova York, Dover.
- WEINER, A. (1983): *La richesse des femmes*, Du Seuil.
- WHITMONT, C. E. (1998): *El retorno de la diosa*, Barcelona, Paidós.
- WITELSON, F. (1989): *Hand Corpus Callosum*, Nova York, Brain, 112.